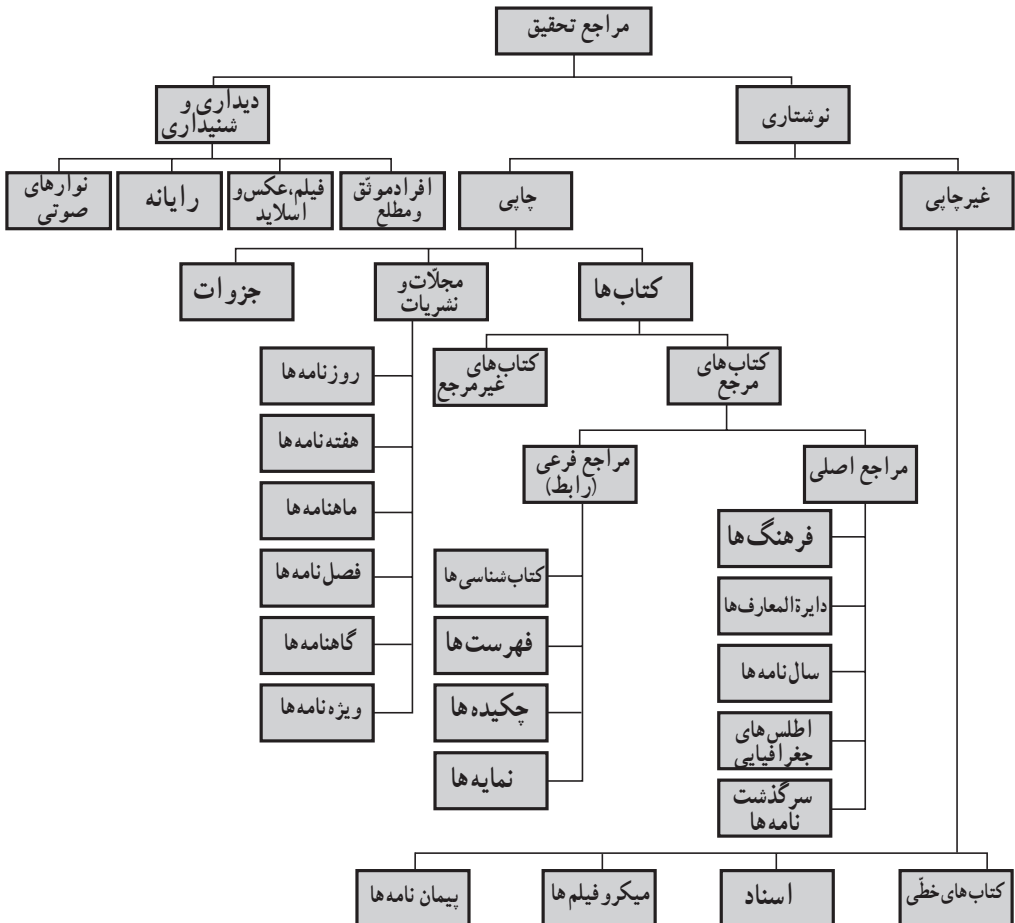

مرجع شناسی

به نمودار مرجع شناسی توجه کنید :

در سال گذشته، با بخشی از کتاب‌های مرجع اصلی چون فرهنگ‌ها و واژه‌نامه‌ها آشنا شدید. اکنون شما را با برخی دیگر از مراجع تحقیق آشنا می‌کنیم.

□ دایرةالمعارف‌ها

به مجموعه‌ای که شامل همه رشته‌های دانش انسانی یا رشته‌ای معین باشد، دایرةالمعارف می‌گویند. دایرةالمعارف از منابع اصلی تحقیق به شمار می‌آید. آثاری چون احصاء العلوم فارابی و الفهرست ابن ندیم که نوعی دایرةالمعارف چند دانشی هستند، قرن‌ها پیش نوشته شده‌اند.

تألیف دایرةالمعارف به شیوة نوین آن، ابتدا در قرن هفدهم در اروپا رواج یافت. این کار در ایران از پنجاه سال پیش با ترجمه دایرةالمعارف اسلام به کمک گروهی از دانشمندان آغاز شد. دایرةالمعارف‌های مهم فارسی عبارت‌اند از:

۱) دایرةالمعارف فارسی: این اثر به سرپرستی دکتر غلامحسین مصاحب

گسترش خصوصیات یک فرهنگ را، از طریق تمایز مستقیم یا غیر مستقیم، میان گروه‌های مختلف، انتشار آن مینامند. سرزمینی که در داخل آن عنوان بعضی از خصوصیات یک فرهنگ را یافت پهنه فرهنگی خوانده میشود.

در مردم‌شناسی، برای توجیه طرز عمل درونی فرهنگ‌ها و گسترش و تکامل خصوصیات آنها، مکتب‌های گوناگون پیدا شده است. ولی، همه‌ی مردم‌شناسان، به یک تسلسل تکاملی وسیع در تاریخ فرهنگی بشر، خاصه در زمینه‌های فنی و اقتصادی، اعتقاد دارند. این مراحل تکامل، در همه جا همزمان صورت نگرفته است. و همه‌ی فرهنگ‌ها هم همه‌ی این مراحل را طی نکرده‌اند، بلکه گاه، از طریق همفرهنگی، جهش از یک یا چند مرحله صورت میگیرد. مرحله‌ی نخستین مرحله‌ی خوراکجویی است، که در آن دسته‌های کوچک مهاجر، مانند شکارچیان و ماهیگیران و میوه‌چینان، برای یافتن خوراک از نقطه‌ای به نقطه‌ی دیگر کوچ میکنند، و در غارها یا پناهگاه‌ها موقتاً سکنی میگزینند، چنانکه در عصر حجر قدیم و حجر متوسط چنین بوده است. مرحله‌ی بعدی مرحله‌ی خوراکسازی است، که در آن انسان اهلی کردن جانوران و گیاهان را آموخته و در آبادیهایی کوچک مسکن میکرده است؛ نمونه‌ای از آن فرهنگ عصر حجر جدید است. پس از این مرحله، نوبت شهرنشینی رسیده است. بدان گونه که در تمدنهای بزرگ تاریخی اثر آن مشهود است. در طبقه‌بندی یک فرهنگ معاصر بر حسب مراحل، که در آن است تنها نباید سطح فنی و صنعتی آن را در نظر گرفت. مثلاً، خوراکجویان امروزی، مانند بومیان اصلی استرالیا، را نباید با شکارچیان ۲۵۰۰۰ سال قبل در عصر حجر قدیم یکسان شمرد، زیرا، مثلاً، نظام خویشاوندی و دین در عصر حجر قدیم به احتمال قوی به صورت دیگری بوده است.

فرهنگ (farhang)، در مردم‌شناسی، راه و رسم زندگی یک جامعه، استعمال علمی کلمه‌ی انگلیسی معادل "فرهنگ" در اواخر قرن ۱۹م به توسط سر ا. بی. تایلور برقرار شد. مفهوم فرهنگ چندان سودمند بوده است که آن را توسعه داده در سایر علوم اجتماعی و در ادبیات و در علوم زیستی نیز به کار می‌برند. از آغاز پیدایش نوع بشر، فرهنگ مایه‌ی تمایز انسان از گروه‌های حیوانی بوده است. آداب و عادات و اندیشه‌ها و اوضاعی که گروهی در آن شرکت دارند از نسلی به نسل دیگر انتقال پیدا میکند، و این انتقال، بیش از آنکه از راه وراثت باشد، از راه آموختن است. بیرونی از این آداب و عادات با نظام پاداش و کیفر مخصوص به هر فرهنگ انتظام پیدا میکند. زبان و وسیله‌های نمادی دیگر عوامل اصلی انتقال فرهنگ‌اند. ولی بسیاری از رفتارها تنها از طریق تجربه حاصل میشود. هر جامعه برای خود الگوی خاصی از کلیات فرهنگی دارد، که سازمانهای ضروری بشری، مانند سازمان اجتماعی، دین، ساختمان سیاسی، سازمان اقتصادی، و فرهنگ مادی (افزارها، سلاح‌ها، اشیاء) را شامل میشود. درجه‌ی پیچیدگی سازمان فرهنگی وسیله‌ای برای تشخیص دادن جامعه‌های "متدین" از جامعه‌های "ابتدایی" است، ولی در این دو اصطلاح همیشه جنبه‌ی نسبیّت را باید در نظر داشت. اساساً، هر گروه انسانی فرهنگ منظمی خود را دارد. ولی جامعه‌ی مفصل و پیچیده ممکن است فرهنگ‌های فرعی نیز داشته باشد، که از منشأ ملی و دین و اوضاع اجتماعی حاصل میشود. برعکس، از طریق تماس‌های صلح آمیز یا قهری فرهنگی، ممکن است یک فرهنگ مشترک مورد قبول چند جامعه‌ی مختلف قرار گیرد. این عمل متضمن همفرهنگی است، و آن فرایندی است که به وسیله‌ی آن اعضای یک گروه آداب و عادات گروه دیگر را میپذیرند.

و با همکاری ۴۳ تن از نویسندگان، در سه مجلد به چاپ رسید. از ویژگی‌های دایرةالمعارف فارسی، دقت، ابتکار، نوجویی و انتخاب واژگان فارسی است.

۲) دانشنامه ایران و اسلام: در سال ۱۳۴۸ با همت احسان یار شاطر ترجمه دایرةالمعارف اسلام آغاز شد و بخشی از مقالات حرف «الف» آن نیز به چاپ رسید. همزمان با پیروزی انقلاب اسلامی، این کار متوقف شد. پس از انقلاب، کار تدوین این دانشنامه به زبان انگلیسی در دانشگاه کلمبیای آمریکا (نیویورک) دنبال شد و همچنان ادامه دارد.

فرمانروای بلخ بود و از تخت و تاج دست کشید تا زندگی زاهدانه پیش گیرد. چنین بنظر می‌رسد که این پندار هیچگونه مبنای تاریخی نداشته باشد. نخستین مأخذی که به او مقام شهریار می‌دهد سلمی (ستونی) ۱۲/۲: ۱۰۲ است، اما افسانه بودن روایت او از اینجا بخوبی آشکار می‌شود که شامل شرحی دربارهٔ برخورد ابراهیم ادهم با خضر پیغمبر جاودانی است؛ ولی از زمان سلمی بی‌مدت این افسانه در شرحهای مربوط به زندگی ابراهیم سخت ریشه گرفته است. این حکایات عموماً تغییر عقاید یا توبه او را با کناره‌گیری (از اسارت) ارتباط می‌دهند. شرح این وقایع را میتوان تحت قریب به ده مضمون طبقه‌بندی کرد: مثلاً یکبارگدایی را در سایهٔ قصر نشسته دید، و پس از اندیشیدن در بارهٔ رضای محض او، توبه کرد؛ و یا خضر در هیئت یک فقیر او را از ناپایداری جهان برحذر داشت. معروفترین این مضامین ضمناً قدیمیترین آنهاست و در کلاباذی (۱۰۸) یافت می‌شود و (در ترجمهٔ آبربی) بدین مضمون است «... برای شکار بقصد تفریح بیرون رفت، و صدائی او را بنام خوانند و گفت: نو برای این کار آفریده نشده‌ای، و نیز چنین کاری به تو امر نشده است». صدا دوباره به‌گوشی او رسید، و بار سوم آنرا از قاج زین خود شنید. آنگاه ابراهیم گفت: بخدا از این پس تا زمانی که خدا مرا از گناه حفظ کند از او ناامنی نخواهم کرد.»

در اینجا باید یادآور شد که این فرضیه که تفسیر عقاید ابراهیم از سرگذشت بودا اقتباس شده (این فرضیه را نخستین بار کلدتسمیر مطرح کرده است. «به مجلهٔ انجمن سلطنتی آسیائی»، ۱۹۰۴، ۳-۱۳۲) چند بار مورد تردید قرار گرفته (مثلاً «ماسینیون»، «تحقیق در مبادی...» پاریس، ۱۹۲۲؛ «قس. زینر»، «تصوف هندو و مسلمان»، لندن، ۱۹۶۰، ۱۰۲-۲۱)؛ و شاید دیگر نباید پذیرفته شود. مهاجرت ابراهیم از بلخ به‌نام «کابل» محرز است و نضام‌های گوناگون متعدد دربارهٔ تغییر عقاید او انبیرهٔ او را به این مهاجرت توجیه می‌کند. ولی یک اشارهٔ اجمالی در این عساکر (۱۶۸) احتمال جالب دیگری را برای مهاجرت ابراهیم بیان می‌کند. این عساکر روایت می‌کند که «ابراهیم بن ادهم که از ابوسلم می‌گریخت به اتفاق جهشم خراسان را ترک گفت، و به نمرود رفت تا در آنجا زیست کند...» (بخاری (چهارم/ ۲۳) در تأیید این روایت می‌گوید که جهضم (بن عبدالله التیمی) در همین زمان بلخ را ترک گفت، و هیچگونه تناقضی از نظر زمانی میان قیام ابوسلم * (۷۴۷/۲۹۹) و الحلاعاتی که از

ابراهیم بن ادهم بن منصور بن یزید بن جابر (ابو اسحق) عیسی، یکی از مشاهیر صوفیان در قرن دوم/ هشتم. وی در بلخ، در خراسان، در یک خانوادهٔ کوفی از طایفهٔ بکرین وائل زاده شد. تاریخ مرگ او در معتبرترین مآخذ ۷۷۷-۸/۱۶۱ ذکر شده است.

ابراهیم بن ادهم در افسانه‌های متأخرتر بخصوص به زهد و ریاضت شهرت یافته است. نیکلسن او را «اصولاً یک زاهد و صوفی وارسته و در عین حال متوجه زندگی توصیف کرده است که از حد فاصل میان زهد و تصوف گام فراتر نهاده بود. ابراهیم بسبب سخاوت خود - که در داستانهای بسیاری دربارهٔ نیکباهش به‌دست‌اش نقل شده و همچنین به‌علت کثرت نفسی که بازندگی ظاهراً برتجمل دوران شباب او بی‌اندازهٔ منازعت داشت، بخصوص ذهن صوفیان تسلاهای بعدی را به‌خود جلب کرد.

از روی مآخذ قدیمتر عربی بویژه ابونعمین اصفهانی و ابن قساکر میتوان خطوط برجستهٔ زندگی او را ترسیم کرد: ابراهیم در یک جماعت عرب مقیم بلخ در حدود ۱۱۲/ ۷۳۰ یا شاید زودتر متولد شد، و در زمانی پیش از ۱۳۷/ ۷۵۴ از خراسان به شام مهاجرت کرد. در بقیهٔ مدت حیات خود تالاندهای بشبیهٔ بابایان تشیوان غالباً در آن ناحیه که از شمال تا رود سیحان و از جنوب تا نحره استند داشت می‌زیست. در بزرگی را نازوا می‌شمرد، و برای معیشت اتکا به بازاری خوش داشت و مثلاً دروگری و خوشه‌چینی با خرمنکوبی یا باغبانی میکرد. علاوه بر این کارها، گویا در عملیات نظامی در سرحد شام بر ضد دولت بیزانس نیز شرکت داشت. قلعه‌های مرزی نمرود (در شمال شام، در ترکیهٔ کنونی) کرارهٔ در حکایات ذکر شده است. می‌گویند که نو در دو لشکر کشی زمینی و دولشکر کشی دریائی بر ضد بیزانس شرکت کرد و در لشکر کشی دوم دریائی بسبب «بیماری شکم» درگذشت (ابونعمین، هفتم، ۳۸۸). چگونگی مرگ او با شرح مبسوطی که ابن عساکر (۱۹۹) دربارهٔ آن آورده است تأیید می‌شود. بنابر روایتی، ابراهیم در یک جزیرهٔ بیزانسی نزدیک قلعه‌ای بنام سوفین یا سوفتن مدفون گردید. بنا بر روایتی دیگر وفات او در مصر روی داد. در روایات کم اعتبارتر گوناگون دیگر مقبرهٔ او در صور، در بغداد، در دمشق، در شهر لوطه (بکفر تریک)، در غار ارمیه در نزدیکی اورشلیم، و بالاخره، بر طبق روایتی که اغلب ذکر می‌شود، در جبههٔ واقع در ساحل شام ذکر شده است (هروی، [معارف] ۲۳، ۲۹). در افسانه‌ها غالباً ذکر شده است که ابراهیم بن ادهم

۳) دانشنامه جهان اسلام: در سال ۱۳۶۲ به دعوت حضرت آیت... خامنه‌ای (رئیس جمهور وقت) گروهی از دانشمندان و نویسندگان در بنیاد دایرةالمعارف اسلامی گردآمدند و کار تدوین این دانشنامه را از حرف «ب» آغاز کردند.

بدیهه، گفتن سخن یا شعری بدون تفکر و آمادگی قبلی. واژه ارتجال نیز به معنی به بدیهه شعر یا سخن گفتن و بدیهه سرایی است. بدیهه از ریشه ابتدأ (آغاز کردن) است که در آن «باء» جایگزین «همزه» شده است. و ارتجال به معنای آسان بود و به سوی پایین جاری بودن است که از اصلاح و شعری زجله (موی فرو افتاده) یا «ارتجال الشعر» (فرو رفتن به چاه با پای خود و بدون استفاده از طناب) مستفاد شده است. در تفاوت ارتجال و بدیهه، گفته‌اند که در ارتجال شاعر شعر خود را از قبل آماده نمی‌کند، ولی در بدیهه چند لحظه به تعکیر می‌پردازد. او دیگر مترادفات ارتجال که در فرهنگها آمده فقط واژه اقتصاب به کار می‌رود (د.اسلام، ذیل «ارتجال»). مغالارتجال و بدیهه هویت و فکرته (اندیشه) است.

در میان عربها از دوران پیش از اسلام بدیهه سرایی مرسوم و پسندیده بوده است. در میان ایرانیان نیز بدیهه سرایی نشانه طبع و فربهی شاعری و سخن در آن بوده است. شعرخوانی از روزگار قدیم در آیینهای رسمی، جشنهای خصوصی مانند جشن عروسی و در عصر جدید جشنهای سالیانه مدارس و نیز مجالس ترحیم رواج داشته است. برای این مواقع اشعار مناسبی تصنیف می‌کرده یا فی‌المجلس می‌سروده‌اند و نیز قطعاتی از اشعار قدما را می‌خوانده‌اند، و همین رسم سبب افزایش حجم دیوان بسیاری از شاعران شده است (ایرانیکا، ذیل «بدیهه سرایی»).

به گفته نظامی عروضی (ص ۵۷) بدیهه، رکن اعلای هنر شاعری است و شعرا به واسطه بدیهه گویی پادشاهای بسیار یافته‌اند. نظامی حکایات رباعی درباره بدیهه سرایی نقل کرده که مشهورترین و قدیمیترین آنها درباره بدیهه گویی رودکی است که چون اقامت امیرنصر سامانی در هرات طولانی شده اطرافیان امیرنصر که آرزومند بازگشت به دیار بودند از رودکی خواستند که با سرودن شعری امیر را به بازگشت به بخارا ترغیب کند، و رودکی نیز شعر «بوی جوی مولیان» را سرود و امیر چون شنید، چنان حاشی دیگرگون شد که بدون کفش پای در رکاب آورد و دری به بخارا نهاد. ازینرو نظامی گوید آن لقبی که رودکی در آن

سازمان دبد از بدیهه سرایی بود (ص ۵۲-۵۳). از دیگر حکایات نظامی حکایت بدیهه سرایی عنصری است که چون سلطان محمود در حالت مستی فرمان داد تا آواز گیسوی خود را ببرد، روز بعد پشیمان و بدحال شد. سرانجام عنصری با سرودن یک رباعی به بدیهه، خاطر او را خوش ساخت (ص ۵۵-۵۷). همچنین نظامی چند رباعی از بدیهیات معری، ازرقی و رشیدی نقل کرده (ص ۶۸-۷۰، ۷۱-۷۴) سپس درباره بدیهه سرایی خود حکایتی آورده که به نحوای آن، در فرصتی کوتاه، یعنی میان دو بار گردش ساغر در خدمت ملک جبال، پنج بیت «مفرون به اتفاق عذب و مشحون به مانی بکره سروده است (ص ۸۵-۸۶).

جامی (ص ۸۶) نیز در باب بدیهه گویی فردوسی حکایتی نقل کرده است که در مجلس سلطان محمود، عنصری و فرخی و عسجدی برای تحقیر فردوسی که از شاعران درباری نبوده است، به اتفاق سه مصراع می‌گویند که رابع نداشته باشند، فردوسی به محض شنیدن آن سه مصراع، مصراع چهارم را بر بدیهه می‌سازد و آنان از طبع او متحیر می‌شوند.

درباره قنّی نیز گفته‌اند که بامداد عید، دیر هنگام، از خواب برخاست و از آنجا که شمی برای نهیت عید نسروده بود، با عجله کاغذی برداشت تا در میانه راه فسیده‌ای برآید و چون مجال نوشتن نیافت آنرا به خاطر سپرد و در مجلس شاه خواند (حمیدی شیرازی، ص ۱۱۲).

در میان شاعران بدیهه‌سرا در قرن اخیر می‌توان از ملک الشعراء، بهار، لطفعلی صورتگر، محمد حسین شهریار، و ابراهیم مهنا نام برد.

منابع: عبدالرحمنی احمد، بهارستان، چاپ افست تهران ۱۳۳۸ ش؛ مهدی حمیدی شادرونی، شمیر در عصر قاجار، تهران ۱۳۶۴ ش؛ احمد بن عمر طوسی، چهار مقاله، چاپ محمد مهین، تهران ۱۳۶۲ ش؛

Et. av. "Irtidjāl" (by S. A. Bonchakker); *Encyclopaedia Iranica*, av. "Badīhā sarā" (by F. R. C. Bagley).

/ اسماعیل حاکمی /

برخی از فرهنگ‌ها و دایرةالمعارف‌های تخصصی مربوط به ادبیات و علوم انسانی عبارت‌اند از :

* فرهنگ معارف اسلامی، دکتر سیدجعفر سجّادی، شرکت مؤلفان و مترجمان

* دایرةالمعارف ادبی، عبدالحسین سعیدیان، تهران ۱۳۵۲.

* فرهنگ سخنوران، عبدالرسول خیّام‌پور، تبریز، ۱۳۴۰.

□ اطلس‌ها

مجموعه‌ای از نقشه‌ها، جدول‌ها و نمودارهایی که به طور منظم فراهم آمده و بیان‌کننده موضوع خاصی هستند، اطلس نامیده می‌شوند. اطلس‌ها به ما کمک می‌کنند تا موقعیت جغرافیای گذشته یا کنونی هر مکان را روی نقشه‌ها پیدا کنیم.

مشهورترین اطلس‌های موجود عبارت‌اند از:

- ۱) اطلس تاریخی اسلام، تألیف هری.و. هازارد^۱، ترجمه محمود عرفان (از روی چاپ سوم آن که در سال ۱۹۵۳ به وسیله دانشگاه پرینستون انتشار یافته است).
- ۲) اطلس تاریخی ایران، تألیف چهارده تن از استادان تاریخ و زبان و ادبیات، سال ۱۳۵۰ (به دو زبان انگلیسی و فارسی)، مؤسسه جغرافیایی دانشکده ادبیات و علوم انسانی.
- ۳) اطلس معاصر گیتاشناسی، سازمان جغرافیایی و کارتوگرافی گیتاشناسی، تهران، ۱۳۷۰.
- ۴) اطلس اقلیمی ایران، مؤسسه جغرافیایی دانشگاه تهران، ۱۳۴۴.

□ زندگی‌نامه‌ها

زندگی‌نامه، شرح تاریخ زندگی یا دوره‌ای از زندگی افراد در حدود اطلاعاتی است که نویسنده زندگی‌نامه از احوال آنها داشته است. در سال‌های پیش با حسب حال و زندگی‌نامه آشنا شدید. برخی زندگی‌نامه‌ها عمومی و برخی خاص فرد یا افرادی هستند. زمان، مکان و سطح زندگی‌نامه‌ها نیز متفاوت است. برخی از زندگی‌نامه‌های خاص ادبیات و علوم انسانی عبارت‌اند از:

- ۱) ریحانة الادب، محمدعلی مدرس تبریزی (۶ جلد)، تبریز
- ۲) نامه دانشوران، جمعی از نویسندگان، زندگی‌نامه علما، دانشمندان، محدثان و ...
- ۳) مجمع الفصحا، رضاقلی خان هدایت، شرح حال هفتصدتن از شاعران، به تصحیح دکتر مظاهر مصفا
- ۴) تاریخ رجال ایران، مهدی بامداد، شرح حال رجال سیاسی ایران در قرن ۱۲ تا ۱۴ هجری قمری^۲

---

1 – Harry. W. hazard

۲- علاوه بر کتاب‌های معرفی شده، زندگی‌نامه‌های زیر نیز از اهمیت بسزایی برخوردارند:

□ حیات مردان نامی، پلوتارک، ترجمه رضا مشایخی، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۴۲

□ منابع فرعی

منابع فرعی یا رابط منابعی هستند که خود به طور مستقیم در تحقیق به کار نمی آیند بلکه به وسیله آنها می توانیم به منابع معتبر و موضوعات مورد نظر دسترسی پیدا کنیم. فهرست ها، کتاب شناسی ها و چکیده ها از این دسته اند. مهم ترین منابع فرعی موجود عبارت اند از :

□ فهرست کتاب های چاپی، تألیف خان بابامشار، شامل فهرست الفبایی کتاب های

منتشر شده تا سال ۱۳۴۵

□ نمایه : نرم افزاری است که موسسه فرهنگی و اطلاع رسانی «نمایه» با نظارت کتابخانه های عمومی کشور، تولید کرده است. بزرگ ترین بانک مطالب نشریات کشور را در اختیار دارد و دستیابی زود و آسان به اطلاعات مقاله شناختی ده ها هزار مقاله، نقد و گفت و گو را با انواع جست و جوهای پیشرفته فراهم می کند.

مهم ترین قابلیت این نرم افزار، دسترسی به متن همه این مقالات است. در تمام کتابخانه های عمومی و بسیاری از مراکز علمی، فرهنگی و دانشگاهی، شما می توانید از این نرم افزار، استفاده کنید.

□ فهرست مقالات فارسی، به کوشش ایرج افشار که تاکنون پنج جلد آن چاپ شده است. این مجموعه، مقالات چاپی مطبوعات کشور را از سال ۱۳۳۹ تا ۱۳۷۰ شامل می شود. شیوه تنظیم آن موضوعی است.

□ فهرست مقالات فرهنگی در مطبوعات ایران، سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی وابسته به وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی که از سال ۱۳۶۱ تاکنون تمامی مقالات مطبوعات را فهرست کرده است.

□ بزرگان فلسفه، توماس هنری، ترجمه فریدون بدره ای، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۴۸

□ فرهنگ زندگی نامه ها، به سرپرستی حسن انوشه، مرکز نشر فرهنگی رجا، ۱۳۶۹

□ زندگی نامه رجال و مشاهیر ایران (پنج جلد) (۱۳۲۰-۱۲۹۸)، حسن مرسلوند، نشر الهام، ۱۳۷۴

□ شرح حال رجال ایران، مهدی بامداد، زوار، چاپ دوم، ۱۳۷۰

□ فهرست نسخه‌های خطی، کتابخانه مجلس شورای اسلامی، کتابخانه ملی ملک، کتابخانه آستان قدس رضوی، کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی، کتابخانه ملی، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران و ... که بالغ بر یکصد مجلد آنها تاکنون چاپ شده است. این مجموعه، فهرست تفصیلی نسخه‌های خطی را در اختیار پژوهشگران قرار می‌دهد. علاوه بر کتاب‌شناسی‌های عمومی، کتاب‌شناسی‌های خاص نیز وجود دارند که تنها به یک موضوع می‌پردازند؛ مثل:

(۱) کتاب‌شناسی تمدن ایران ۳۰ جلد، دانشگاه تهران، ۱۳۵۱

(۲) کتاب‌شناسی حقوق، حمید مقدم، تبریز، ۱۳۷۲

(۳) کتاب‌شناسی فردوسی، ایرج افشار.

(۴) کتاب‌شناسی شعر نو، میمنت میرصادقی.

□ منابع دیداری و شنیداری

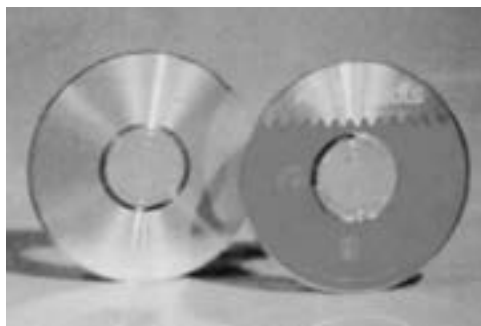
با پیشرفت صنعت و فناوری و گسترش فنون ارتباطات، اکنون رسانه‌های دیداری و شنیداری مثل نوارهای صوتی، لوح‌های فشرده (دیسکت)، نوارهای فیلم، عکس، اسلاید، میکروفیلم^۱ و رایانه به کمک محققان آمده‌اند تا سرعت و دقت پژوهش‌ها را افزایش دهند.

در سال‌های اخیر، آنچه بیش از همه بر روند تحقیقات تأثیر گذاشته، منابع رایانه‌ای است. تا آنجا که این منابع، در زمره منابع مهم تحقیق درآمده‌اند. این وسیله می‌تواند تمامی اطلاعات مربوط به کلیه منابع تحقیق از جمله فهرست‌ها،

۱- کتابخانه‌های معتبر برای حفاظت از اسناد مهم چاپی و خطی، از آنها عکس برداری می‌کنند و فیلم آنها را در اندازه‌های کوچک در اختیار محققان قرار می‌دهند.

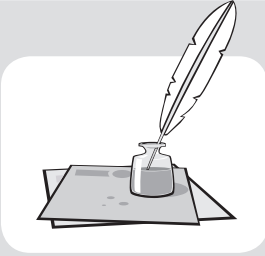
کتابنامه‌ها، فرهنگ‌ها و ... را بر روی لوح فشرده (دیسکت) ضبط کند و آنها را در کمترین حجم و کوتاه‌ترین زمان، هر موقع که بخواهیم در اختیار ما بگذارد. یکی از جدیدترین روش‌های ذخیره‌سازی داده‌ها، ذخیره‌سازی نوری است.

لوح فشرده نوری با ظرفیت گسترده ذخیره‌سازی خود قادر است صدها هزار صفحه اطلاعات را فقط بر روی یک صفحه کوچک ضبط کند؛ برای مثال، اکنون تمامی لغت‌نامه دهخدا روی یک لوح فشرده ضبط شده است. رایانه‌ها، علاوه بر تصویر، صدا را نیز ذخیره و بازیابی می‌کنند؛ برای مثال، یک لوح فشرده که حاوی اطلاعات جامعی درباره جغرافیای سیاسی و طبیعی و انسانی است، می‌تواند هنگامی که پرچم یک کشور را نشان می‌دهد، سرود ملی یا موسیقی خاص آن کشور را نیز پخش کند.

امروزه شبکه وسیع اینترنت، مراکز اطلاعاتی سراسر دنیا را از طریق رایانه‌های شخصی به هم وصل کرده است و شما می‌توانید با در اختیار داشتن یک دستگاه رایانه شخصی، با همه مراکز اطلاعات مهم در سراسر جهان ارتباط برقرار کنید و اطلاعات فراوانی به دست آورید.

در روزگار ما، تمامی کتابخانه‌های دنیا به این سیستم اطلاع‌رسانی مجهز شده‌اند. چنان‌که یک فرد می‌تواند تمامی اطلاعات را درباره موضوع مورد مطالعه خود، از طریق رایانه کسب کند. حتی بسیاری از کتابخانه‌های بزرگ و مهم از این طریق به هم وصل شده‌اند. علاقه‌مندان می‌توانند از امکانات این کتابخانه‌ها در محل خود نیز استفاده کنند.

دو گروه واژه‌های زیر را با هم مقایسه کنید.

بدتر   شب‌پره

بتر   شتره

دو حرف «د» و «ت» در بتر به دلیل نزدیکی به هم، برای سہولت تلفظ در یکدیگر ادغام شده‌اند. همچنین است «ب» و «پ» در شتره. به این فرایند واجی «ادغام» می‌گویند. نمونه دیگر:

زودتر   زوتر

خودآزمایی

- ۱) از یک مرکز علمی، پژوهشی یا یک کتابخانه بازدید کرده، منابع تحقیق آن را طبق نمودار درس بررسی کنید. آنگاه، نتیجه را گزارش دهید.
- ۲) با مراجعه به یکی از منابع معرفی شده، آن را به کلاس بیاورید و بیشتر به هم کلاسان خود معرفی کنید.
- ۳) درس «چگونگی تصنیف گلستان» را از نظر دستور تاریخی بررسی کنید.